

Περί τού «αγνώστου Θεού»

«Και ο Παύλος, αφού στάθηκε όρθιος, στο μέσον τού Αρείου Πάγου*, είπει: “Άνδρες Αθηναίοι, σας βλέπω, από κάθε πλευρά, στο έπακρον θεολάτρες. Επειδή, ενώ περνούσα, και πρόσεχα τα σεβάσματά σας, βρήκα και έναν βωμό, στον οποίο υπάρχει η επιγραφή: ΣΤΟΝ ΑΓΝΩΣΤΟ ΘΕΟ.

Εκείνον, λοιπόν, που αγνοώντας λατρεύετε, αυτόν εγώ σας κηρύττω”»
(Πράξεις Αποστόλων, 17: 22-23).

[* Όπως εύστοχα σημειώνει ο Παναγιώτης Μαρίνης: «Θα πρέπει να γίνει κατανοητόν ότι, όπως και σήμερα έτσι και τότε, ο Άρειος Πάγος ήταν ανώτατο δικαστήριο κι όχι βήμα, απ’ όπου ο κάθε γραφικός τής εποχής μπορούσε να αγορεύει...».]

Πασίγνωστη η μαρτυρία τού Παύλου. Πόσες και πόσες φορές δεν την ακούσαμε να χρησιμοποιείται ως απόδειξη σπερματικού λόγου και προφητικής αναμονής των αρχαίων Ελλήνων για τον έναν και μοναδικό αληθινό Θεό: Τον ιουδαιοχριστιανικό Γιαχβέ; Τα πράγματα ωστόσο δεν είναι ακριβώς έτσι όπως διατείνονται οι χριστιανοί απολογητές. Κι αυτό δεν αποτελεί αυθαίρετο συμπέρασμα μιας ισχνής μειοψηφίας κακόπιστων αμφισβητιών, αλλά θέση με την οποία συντάσσεται ένα σημαντικό κομμάτι των ειδικών που ασχολήθηκαν με το θέμα ...

«Τω αγνώστω θεώ» ή «τοις αγνώστοις θεοίς»;

«Κατά τη μεταγενέστερη κυρίως αρχαιότητα οι φιλοσοφικές θεωρίες -ιδιαίτερα των στωικών- και η έντονη θρησκευτικότητα δημιούργησαν την πεποίθηση και ενίσχυσαν την αντίληψη ότι κανένας θεός δεν πρέπει να αγνοείται από τη λατρεία. Ακόμη και οι θεοί των οποίων τα ονόματα και οι συγκεκριμένες επιδράσεις δεν ήταν γνωστές, έπρεπε να τιμώνται. Έτσι, αυτοί οι “άγνωστοι” θεοί συμπεριλαμβάνονταν στο ευρύτερο “Πάνθεον” και αποτελούσαν μια πληρότητα του θεϊκού κύκλου, που συχνά εκφραζόταν με τη διατύπωση “πάντες θεοί”. Έτσι δημιουργήθηκε μια λατρευτική προσωνυμία που ήταν χαραγμένη σε επιγραφές βωμών των μεταγενέστερων χρόνων -και όπως φαίνεται, μόνο στον πληθυντικό αριθμό» (Πάπυρος Larousse Britannica, τ. 1, σ. 660, λήμμα: «Άγνωστος θεός»).

Τα παραδείγματα άφθονα:

«[...] ένταῦθα καὶ Σκιράδος Ἀθηνᾶς ναός ἐστι καὶ Διὸς ἄπωτέρω, βωμοὶ δὲ θεῶν τε

ὀνομαζομένων Ἀγνώστων [...]».

(Παυσανίας, Ελλάδος περιήγησις, «Αττικά», 1: 4)

«[...] τὰ δὲ ἐς τὸν μέγαν βωμὸν ὀλίγω μὲν τι ἡμῖν πρότερόν ἐστιν εἰρημένα, καλεῖται δὲ Ὀλυμπίου Διός: πρὸς αὐτῷ δὲ ἐστὶν Ἀγνώστων θεῶν βωμὸς [...]».

(Παυσανίας, Ελλάδος περιήγησις, «Ηλιακά Α'», 14: 8)

«ΘΕΟΙΣ ΑΓ[ΝΩΣΤΟΙΣ] ΚΑΠΙΤ[ΩΝ] ΔΑΔΟΥΧ[ΟΣ]».

(Αναθηματική επιγραφή, που βρέθηκε το 1909 στην Πέργαμο και αποκαταστάθηκε από τούς ειδικούς)

«[...] σωφρονέστερον γάρ τό περί πάντων θεῶν λέγειν καί ταύτα Ἀθήνησιν, οὐ καί αγνώστων δαιμόνων βωμοί ἴδρυνται [...]».

(Φιλόστρατος, «Βίος Απολλωνίου», 6: 3)

Αξίζει δε να αναφερθεί ότι ακόμα κι ο ίδιος ο Άγιος Ιερώνυμος (συντάκτης τῆς περίφημης «Βουλγκάτα», τιμώμενος από την Ορθόδοξη Εκκλησία στις 15 Ιουνίου) εξέφρασε την άποψη ότι ο Παύλος στην περίπτωση τού επίμαχου βωμού, μετέτρεψε τον πληθυντικό «θεοῖς αγνώστοις» στον ενικό «ἀγνώστῳ θεῷ» και (σαν να μην έφτανε αυτό) παρέδραμε το υπόλοιπο κομμάτι τῆς επιγραφῆς που έλεγε: «[...] θεοῖς Ἀσίας, Εὐρώπης καί Ἀφρικῆς θεοῖς αγνώστοις καί ξένοις»! Τη θέση αυτή τού Ιερώνυμου επανέλαβε μάλιστα αργότερα και ο Οικουμένιος, Επίσκοπος Τρίκκης καθώς και ο Έρασμος στο «Μωρίας Εγκώμιον»:

[...] Ἐάν δέ τις πιστεύῃ κατά τι τόν πεντάγλωσσον ἐκεῖνον Ἱερώνυμον, [...] παρά τῷ θεῷ Παύλῳ και οἱ λόγοι τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀντιφάσκουσι, καίτοι οὐδαμῶς καθ' ἑαυτούς ἀντιφάσκοντες, ὅτε ἰδῶν τυχαίως ἐν Ἀθήναις τήν ἐπί τοῦ ναοῦ ἐπιγραφὴν, “ἀγνώστῳ θεῷ”, ἔστρεψεν αὐτήν εἰς ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, παραλείψας τους ἄλλους, δι' οὓς περ ἐγράφη ἀπέσπασε δηλ. τοῦτο, Ἀγνώστῳ θεῷ, παραλλάξας καί τοῦτο ὀλίγον. Ἐπειδή τό ὅλον τῆς ἐπιγραφῆς εἶχεν οὕτω “Τοῖς θεοῖς Ἀσίας, Εὐρώπης καί Ἀφρικῆς θεοῖς αγνώστοις καί ξένοις” [...]

Πέραν τούτου, δεν πρέπει να παραβλέπεται και το γεγονός ότι μερικοί θεωρούν το κείμενο των «Πράξεων» νοθευμένο ή μεταγενέστερη προσθήκη...

Ναι, αλλά ο Λουκιανός;

Το εκ πρώτης όψεως εύλογο αυτό ερώτημα των χριστιανών απολογητών πράγματι παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο έργο τού μεγάλου συγγραφέα

«Φιλόπατρις», βλέπετε, αναφέρεται ο όρκος: «Νή τόν άγνωστον έν Άθήναις» καθώς και ένα απόσπασμα που φαίνεται να δικαιώνει τον Παύλο: «[...] ήμεϊς δέ τόν έν Άθήναις Άγνωστον έφευρόντες και προσκυνήσαντες χείρας είς ούρανόν έκτείναντες τούτω εύχαριστήσωμεν ώς καταξιωθέντες τοιούτου κράτους ύπήκοοι γενέσθαι».

Ωστόσο και στην περίπτωση αυτή, υπάρχει μια σημαντική λεπτομέρεια που δεν πρέπει να μας διαφεύγει: Το συγκεκριμένο έργο τού Λουκιανού λοιπόν συγκαταλέγεται από

τους ειδικούς στα ΨΕΥΔΕΠΙΓΡΑΦΑ αφού εκτιμάται ότι πιθανότατα γράφτηκε τον Μεσαίωνα! Και βέβαια αν όντως έτσι έχουν τα πράγματα, τότε η επίκληση τού εν λόγω αποσπάσματος αυτομάτως καθίσταται κενή περιεχομένου.

Ωστόσο...

Υπάρχει ωστόσο και κάποια άλλη μαρτυρία που ουδόλως αποκλείει την εκδοχή τού Παύλου! Εντύπωση δε προκαλεί το γεγονός ότι η αναφορά αυτή συχνά χρησιμοποιείται κι από τις δύο πλευρές, πιστούς κι αμφισβητούντες, με εντελώς ανορθόδοξο τρόπο, αφού οι μεν αλλοιώνουν κατάφωρα το πραγματικό της νόημα, οι δε την ερμηνεύουν μονόπλευρα. Πρόκειται συγκεκριμένα για την αναφορά τού Διογένη Λαέρτιου στο «Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων», (Α΄, Επιμενίδης, 110), όπου παραδίδεται μια εξήγηση για την προέλευση τής λατρείας των ανωνύμων θεών:

Όθεν και Άθηναίοις τότε λοιμῶ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν· οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην. Καὶ ὃς ἐλθὼν Ὀλυμπιάδι τεσσαρακοστῇ ἔκτη ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν καὶ ἔπαυσε τὸν λοιμὸν τοῦτον τὸν τρόπον. Λαβὼν πρόβατα μελανὰ τε καὶ λευκὰ ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον. Κάκειθεν εἶασεν ἰέναι οἱ βούλοινο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις ἔνθα ἂν κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. Όθεν ἔτι καὶ νῦν ἔστιν εὐρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμων, ὑπόμνημα τῆς τότε γενομένης ἐξιλάσεως.

Πολλοί απολογητές λοιπόν απομονώνοντας τη φράση «τῷ προσήκοντι θεῷ», τη μετατρέπουν σε...επιγραφή (!) και την παρουσιάζουν τεχνηέντως ως σχεδόν ταυτόσημη τής φράσης «τῷ άγνωστῷ θεῷ», παραβλέποντας το γεγονός ότι στο κείμενο γίνεται λόγος για πλήθος «προσηκόντων» -και ως εκ τούτου

ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ- θεών! Κάποιοι άλλοι πάλι που απορρίπτουν διαρρήδην κάθε περίπτωση ύπαρξης βωμού με τη μονοθεϊστική διατύπωση τού Παύλου, υπερτιμώντας τη φράση «βωμούς ανωνύμους» την ερμηνεύουν μονόπλευρα χωρίς να ασχολούνται καθόλου με το γεγονός ότι αφού -σύμφωνα πάντα με το κείμενο- όπου σταματούσαν τα πρόβατα, στήνονταν βωμοί στην εκάστοτε προσήκουσα θεότητα τής περιοχής, η επίμαχη φράση κάλλιστα θα μπορούσε να αναφέρεται σε περιπτώσεις όπου στα σημεία που σταμάτησαν κάποια πρόβατα, δεν ήταν γνωστή κάποια συγκεκριμένη θεότητα! Είναι δυνατόν δηλαδή να υπήρχαν ανάμεσα στους βωμούς γνωστών θεών και κάποιοι που όντως ήταν αφιερωμένοι «τῷ ἀγνώστῳ θεῷ», όχι όμως σ' εκείνον τον άγνωστο θεό που φαντάζονται οι χριστιανοί απολογητές, τον Θεό όλης τής κτίσης, αλλά στον άγνωστο «προσήκοντα θεό» τής γύρω περιοχής!

Φυσικά αυτή δεν είναι παρά μόνο μία πιθανή εκδοχή. Υπάρχει, βλέπετε, και η περίπτωση οι εν λόγω βωμοί να μην έφεραν καμία απολύτως αναθηματική επιγραφή, να ήταν δηλαδή αυτό ακριβώς που δηλώνει και η επίμαχη φράση τού Λαέρτιου: Ανώνυμοι! Στην περίπτωση αυτή βέβαια είναι σαφές ότι δικαιώνονται εκείνοι που αποκλείουν το ενδεχόμενο ύπαρξης διατύπωσης στον ενικό αριθμό και το τοπίο ξεκαθαρίζει ακόμα περισσότερο*.

[* Στον Παλατίνο Λόφο τής Ρώμης βρέθηκε ένας προχριστιανικός βωμός με την εξής επιγραφή: «SEI DEO SEI DEIVAE SAC [RUM] C. SEXTIUS ET CALVINUS PR [AETOR] DE SENATI SENSENTIA RESTITUIT». Σε διάφορες ξένες απολογητικές σελίδες αναφέρεται ότι η εν λόγω επιγραφή σημαίνει: «Τῷ ἀγνώστῳ θεῷ»! Στην πραγματικότητα όμως αυτό που λέει το κείμενο είναι: «Εἴτε σε θεό, εἴτε σε θεά». Το υπόλοιπο δε κομμάτι αναφέρει ότι ο βωμός αναστήλωθηκε κατ' εντολή τής Συγκλήτου από τον Σέξτο. Εικάζεται ότι ο βωμός είτε έφερε ήδη πριν από την αναστήλωσή του την επιγραφή είτε απλώς η θεότητα στην οποία ήταν αφιερωμένος, με το πέρασμα τού χρόνου και την εγκατάλειψη είχε πλέον ξεχαστεί.]

Όπως και να 'χει, ένα είναι το σίγουρο: Ακόμα κι αν παρά τις σοβαρές επιφυλάξεις τής πλειονότητας των ειδικών, τελικά όντως υπήρξε ο βωμός που περιέγραψε ο Παύλος, σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί αυτό απόδειξη προφητικής αναμονής τού ενός και μοναδικού χριστιανικού Θεού. Το αντίθετο θα λέγαμε! Γιατί αν το καλοσκεφτεί κανείς, ποια η διαφορά ανάμεσα στον συμβολισμό που έκρυβε ο περίφημος Άγνωστος Θεός και σ' εκείνον που κρύβει ο Άγνωστος...Στρατιώτης;